

"آسیب‌های اجتماعی در ایران؛
ضرورت نگرش علمی و تلاش ملی"
دکتر مصطفی معین^۱
شهریور ۱۳۸۷

^۱ استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران

مقدمه

قرآن کریم با مفاهیم و تعبیر فراوانی چون "انفاق"، "احسان"، "تعاون"، مسابقه در امور خیر و خدمت به مردم... در پی ایجاد و تقویت جامعه‌ای حساس نسبت به همدیگر، بدور از آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی و سالم در همه عرصه‌ها است. بر همین اساس هر مسلمانی را به اندیشه و اقدام و پیشی گرفتن از یکدیگر در این مسیر فرا می‌خواند.

جامعه ایران هم به آن سبب که جامعه‌ای جوان و در حال گذار است و هم به آن سبب که با تغییرات پرشتاب سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مواجه است، با نمونه‌های فراوانی از آسیب‌های اجتماعی رو به رو است: از فقر و بیکاری، اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، طلاق، فحشاء، افسردگی، پرخاشگری، سرقت و جنایت تا فساد اداری، سوءظن و بی‌اعتمادی، غلبه دروغ و تظاهر، ناامیدی نسبت به آینده، فرار مغزها و به طور خلاصه کاهش سرمایه اجتماعی.

در چنین شرایطی شناخت آسیب‌های اجتماعی از منظر علمی و کمک در مسیر اقدام‌های بنیادین و مستمر برای رفع آنها می‌تواند مصداق کار خیر (عمل صالح) و موثر در این زمان باشد. در این تلاش می‌توان اولاً فهم مشترک و همکاری‌های موثری میان اندیشمندان و محققان اجتماعی با کنشگران در این زمینه‌ها چه در سطح جامعه و چه در سطح مسئولان و سیاست‌گذاران به وجود آورد و ثانیاً یافته‌های علمی و پژوهشی را در خدمت نهادهای مدنی و دولتی در زمینه‌های مختلف قرار داد تا بتوانند با کاهش تهدیدهای اجتماعی جامعه را در مسیر سلامت اجتماعی و خدمت به توسعه و پیشرفت قرار دهند.

در ایران از تاسیس موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۳۷ تا کنون، پژوهش‌ها و کوشش‌های مختلف علمی به طور گسترده انجام گرفته است و در سالهای اخیر هم انجمن‌های مختلف علمی و مؤسسات مردم‌نهاد و مدنی برای حمایت از آسیب‌دیدگان حوادث، بیماریها و آسیب‌های اجتماعی به وجود آمده‌اند، اما همچنان برای هر گونه کار خیر در مقیاس‌های کوچک و بزرگ و البته با رویکردی علمی و انسان‌دوستانه و توانایی بخش احساس نیاز می‌شود.

در برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی آسیب‌های اجتماعی از زوایای مختلفی مطرح شده است. نقطه عطف این توجه در برنامه سوم توسعه و در دولت اصلاحات است که اشاره به فقر، بیکاری، تورم، اعتیاد، خودکشی، طلاق، جرائم و اختلالات روانی و نیز ضرورت تصویب قانون نظام جامع تامین اجتماعی مورد تاکید واقع شده است. در برنامه چهارم توسعه، به مسائل و مشکلات اجتماعی توجه ویژه‌ای به عمل آمده و در موارد متعددی از جمله مواد ۹۷، ۹۸، ۱۱۱، ۱۰۰، ۱۱۲ و ۱۱۳ قانون به آسیب‌های گوناگون اشاره شده است و ضرورت تصویب " طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی " با توجه ویژه به پیشگیری از

اعتیاد به مواد مخدر مورد تاکید قرار می‌گیرد. در این برنامه همچنین بر لزوم توجه به " سرمایه اجتماعی " با توجه به نقشی که در کاهش آسیب‌ها دارد تاکید و دولت موظف می‌شود با ارزیابی و مطالعه هر دو سال یکبار گزارشی از وضعیت سرمایه اجتماعی ارائه نماید که متأسفانه هنوز گزارش رسمی در این زمینه انتشار نیافته است.

زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

آسیب‌های اجتماعی زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد: نسل اول آسیب‌های اجتماعی به صورت **موردی** رخ داده، همه گیر نبوده و بیشتر در ساخت جامعه سنتی شکل می‌گرفته است، اما نسل دوم آنها که پس از دهه چهل و گذار جامعه ایرانی به تجدد خاص دوران پهلوی دوم شکل گرفت بیشتر به صورت **زنجیره‌های دوگانه** مثل سرقت - اعتیاد و با شیوع بیشتر در میان مردان و در سطح محدود محلی بروز کرده است نسل سوم آسیب‌های اجتماعی ایران محصول عوارض افزایش سریع جمعیت و به ویژه دوران جنگ و بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ملی و حتی جهانی شدن هستند که صورت پیچیده و چند زنجیره‌ای داشته و در میان مردان و زنان، کودکان و نوجوانان و در سطح ملی و فراتر از مرزهای ملی شیوع دارند. نمونه واقعی آن را می‌توان در پدیده‌های پیچیده و بهم پیوسته فقر - اعتیاد - فحشا - ایدز... مشاهده نمود.

واقعیت‌ها و شاخص‌ها

واقعیت‌ها و شاخص‌ها نشان می‌دهند جامعه امروز ما در معرض مخاطره‌ها و تهدیدهای جدی در زمینه آسیب‌های اجتماعی است: مهمترین آسیب اجتماعی امروز ایران، بحران فرو ریزی اخلاق و اعتماد اجتماعی است. بر اساس طرح پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها، در محور احساس عدالت، ۸۰/۶ درصد از مردم پول و پارتی را برای احقاق حق ضروری دانسته و فقط ۸/۳ درصد به اجرای مساوی قانون اعتقاد داشته‌اند. در پژوهش فوق، سایر شاخص‌ها از جمله امید به آینده، قابل اعتماد بودن و یا منصف بودن سایر افراد جامعه نیز در وضعیت نامطلوبی قرار داشته است. رواج و رسمیت یافتن دروغ در مناسبات فردی و اجتماعی، سوء ظن، فرد گرایی و تضعیف بنیان‌های اجتماع، تظاهر و ریا، قانون گریزی، رابطه گرایی، عوام زدگی و عوام فریبی، تملق و گزافه گویی، شعار زدگی و... نشانگر بحران اخلاقی و نبود اعتماد در جامعه ماست.

اختلالات روانی و افسردگی در جامعه ایرانی دومین بار بیماری‌ها را از نظر تحمیل هزینه‌های بهداشتی - درمانی روانی - اجتماعی و اقتصادی دارد، پرخاشگری و جنایت رو به افزایش است بنحوی که بیش از ۵۰ درصد از جرائم به علت خشونت رخ می‌دهد. میزان خودکشی در برخی استان‌ها از جمله گلستان، کهگیلویه و بویر احمد و به ویژه استان ایلام تا ۳۷ مورد در هر صد هزار نفر جمعیت بالغ می‌شود (بالاترین شاخص خودکشی در سطح جهان در کشورهای آمریکای لاتین به میزان ۲۵ مورد در هر صد هزار نفر جمعیت است). متأسفانه از نظر تعداد کودکان آسیب دیده اعم از کودکان کار، دختران فراری، ترک تحصیل، بزهکاری، بردگی جنسی، کودک آزاری و... آمار دقیقی در دست نیست! اعتیاد به مواد مخدر هم اکنون به عنوان تهدیدی جدی تبدیل شده است که حتی می‌تواند امنیت اجتماعی و ملی کشور را در معرض خطر پیامدهای خود قرار دهد. بیش از ۲ میلیون معتاد که در حدود ۱۰ میلیون خانوار را درگیر عواقب خود کرده است در کشور وجود دارد که از این نظر رتبه اول را در جهان بدست آورده ایم. پایین آمدن سن اعتیاد، اعتیاد زنان، تغییر الگوی مصرف و وارد شدن کودکان و زنان در کار خرید و فروش مواد مخدر، پدیده اعتیاد را به معضلی بسیار پیچیده تبدیل کرده که کنترل آن به تلاش مستمر، برنامه ریزی جامع و عزمی ملی نیازمند است. فقر و اعتیاد و بیکاری مثلث به هم پیوسته‌ای را تشکیل می‌دهند که پیامد آن ترویج فساد و فحشا در جامعه است. در گزارش‌های مختلف تا ۳۵ درصد جمعیت زیر خط فقر و بیش از ۱۰ درصد بیکار هستند. سن روسپیگری از متوسط ۳۵ سال به ۲۰ سال طی دهه‌های اخیر کاهش یافته و بر پایه برخی پژوهش‌ها به صورت حرفه‌ای (و نه به خاطر فقر و رفع نیازهای اولیه) و افزایش سریع در بین افراد متاهل و تحصیل کرده تغییر کرده و مصرف الکل نیز رو به افزایش گذاشته است. بیماری ایدز (HIV/AIDS) به صورت خزنده رو به گسترش است. ایران در میان کانون‌های اپیدمیک ایدز مانند شبه قاره هند، چین، آسیای میانه و روسیه قرار دارد و مرزهای گسترده، گسترش جنگ در مرزهای شرقی و غربی کشور و حضور نظامیان بیگانه در منطقه به آن دامن می‌زند. هم اکنون ۱۷۸۱۵ نفر مبتلا به ایدز و بیش از یکصد هزار به ویروس آن آلوده شده‌اند. الگوی انتقال ایدز در سالهای اخیر از سرنگ‌های آلوده تزریق مواد مخدر به سمت انتقال از طریق رابطه جنسی و فحشا کرایش پیدا کرده است. سرقت، جرائم مالی و فساد اقتصادی از آسیب‌های اجتماعی عمده کشور است که در سال‌های اخیر آهنگ رو به رشد داشته است. افزایش پرونده‌های سرقت به میزان ۳۵ درصد در سالهای ۷۹-۱۳۶۳ و افزایش پرونده‌های ارتشاء، اختلاس، چک بلامحل، جعل امضا و... هشدار دهنده است. طبق آرای صادر شده و نظر حقوق دانان بین ۹۰-۶۰ درصد از جرائم فوق بدون قصد مجرمانه بوده و بیشتر به علت شرایط نامناسب فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و خارج از اراده فرد مجرم صورت گرفته است. از سوی دیگر جرائم سازمان یافته‌ای مشاهده می‌شود که به عنوان اختلاس یا رانت خواری، پدیده آقازاده‌ها، تروریست‌های اقتصادی و... در رسانه‌ها انعکاس می‌یابد. اگر فساد اقتصادی را با

شاخص ارزش پولی آن ارزیابی کنیم، مشخص می شود که ۸۰-۷۰ درصد از موارد فساد اقتصادی فقط توسط ۴-۵ درصد از مفسدان صورت می گیرد.

چالش‌ها و راهبردها:

سطح آگاهی پایین جامعه، ضعف نهادهای عمومی و ناکارآمدی ساختارها و سیاست‌های جاری از مهمترین چالش‌های پیش روی گسترش آسیب‌های اجتماعی در ایران است. در چنین شرایطی غلبه نگرش سیاسی و ایدئولوژیک و کتمان و کوچک نمایی و یا مبالغه و بزرگ نمایی آسیب‌ها از سوی مسئولان و نهادهای مسئول، هر گونه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را دچار اختلال کرده و نگاه منفی به آسیب دیدگان موجب غفلت بیشتر از آسیب پذیران نیز گردیده است.

راهبردها و راهکارهای موثر جهت کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی در سه سطح خرد (متناسب با ویژگی‌های فردی آسیب دیدگان)، سطح میانی (نهادهای اجتماعی مانند خانواده، مدرسه، دستگاه‌ها و نهادهای مسئول و سازمان‌های غیر دولتی) و در سطح کلان (سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) باید مورد توجه واقع شود. در مدیریت آسیب‌های اجتماعی بویژه باید بر نقش حساس و تاثیر گذار نهادهای مردمی و سازمان‌های غیر دولتی (NGO) از نظر تعامل و همکاری با دولت و توانمند سازی و تجهیز جامعه و اقشار آسیب پذیر تاکید نمود.

تاسیس "موسسه رحمان":

- نگاه به این واقعیت‌هاست که موسسه رحمان به همت جمعی از دانشگاہیان، جامعه شناسان و صاحب‌نظران مسائل اجتماعی و فرهنگی و برنامه ریزی توسعه با نگاه و رویکردی علمی در سه زمینه کمک به رشد "جامعه"، "حمایت" از آسیب دیدگان و "اندیشه در آسیب‌ها" به عنوان یک مؤسسه نیکوکارانه و غیر دولتی تاسیس شد.
- **اهداف** این موسسه بر اساس سند چشم انداز ده ساله آن عبارتست از:
 - کمک به ارتقای اخلاق در جامعه
 - شناسایی و رفع موانع پیش روی عزت نفس و کرامت انسانی
 - کمک به گسترش عدالت و سرمایه اجتماعی
 - ایجاد و تقویت شبکه‌های اجتماعی

- کمک به تقویت وفاق و انسجام دینی و ملی
- کاهش آسیب‌ها و سالم سازی محیط اجتماعی
- مبارزه با فقر...، تبعیض...، خشونت...، قانون گریزی...

○ **ماموریت‌های** موسسه رحمان طی این مدت برای نیل به آن اهداف عبارت خواهد بود از :

۱. توانمند سازی جامعه در برابر آسیب‌ها از طریق:

- انجام پژوهش‌های کاربردی ...
 - کاربرد کردن نتایج پژوهش‌ها و ارائه راهکارها ...
 - اطلاع رسانی موثر برای افزایش آگاهی عمومی ...
 - تبیین مسائل اجتماعی به منظور آموزش ...
 - ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی و ایجاد شبکه‌های مدنی ...
۲. انجام اقدامات حمایتی و دفاع از حقوق آسیب دیدگان از طریق

- شناسایی و بهره گیری از راهکارهای قانونی ...
- برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی ...
- کمک به انجام فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و هنری ...
- تدوین و انتشار کتب، نشریات، لوح فشرده ...

○ **رویکردهای** موسسه رحمان به این شرح است:

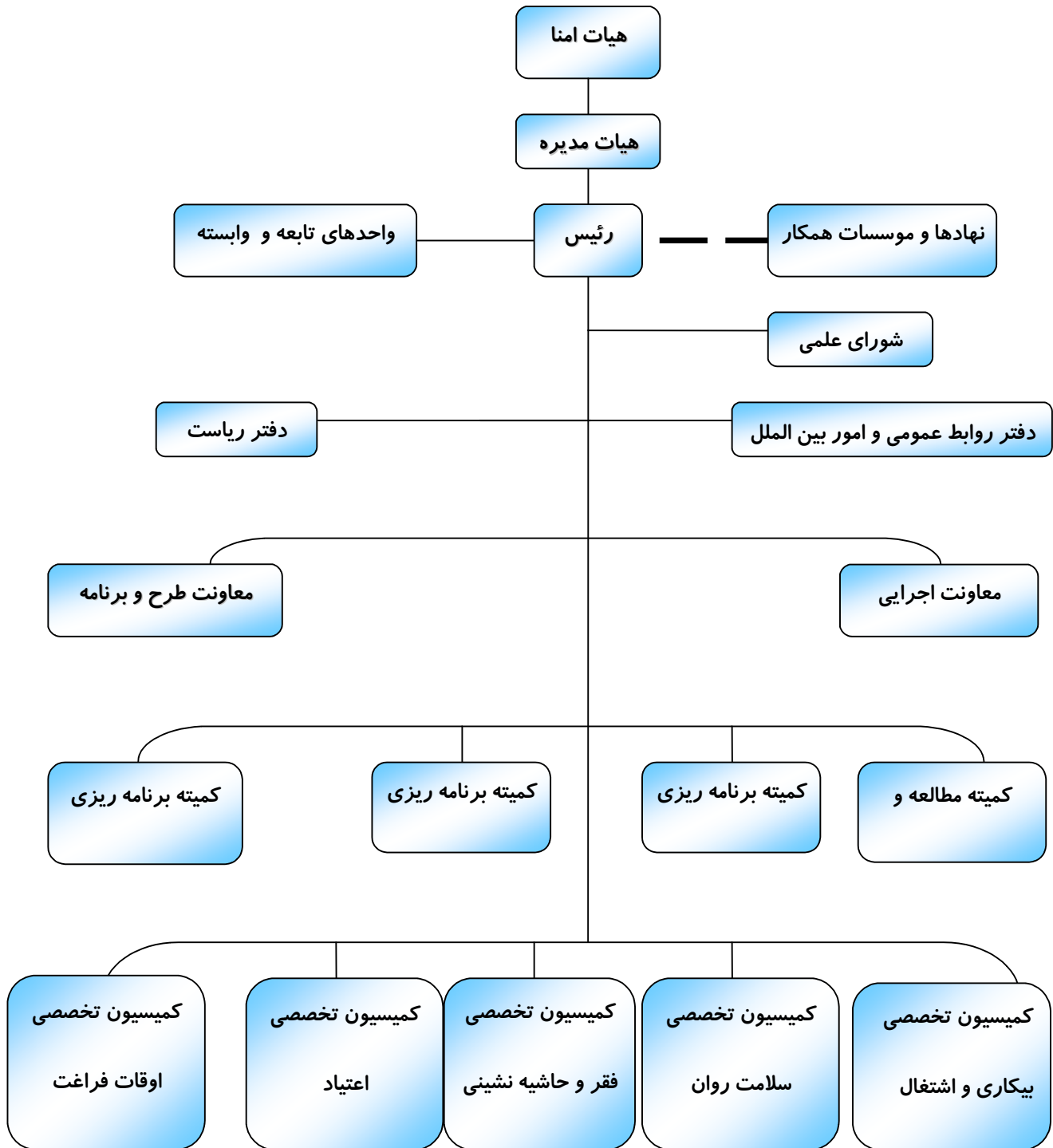
- زمینه سازی، ترویج، حمایت
- علمی، محققانه و کارشناسانه
- پیشگیری و آینده نگری
- بومی سازی دستاوردها و تجربیات جهانی
- مشارکت جویی با تکیه بر همیارهای مردمی

○ **اولویت‌ها و برنامه‌های** تصویب شده در هیات امنای موسسه رحمان به شرح زیر است:

- بیکاری و اشتغال
- اوقات فراغت

- فقر و حاشیه نشینی
- مبارزه با اعتیاد
- سلامت روان

ساختار تشکیلاتی موسسه رحمان:

منابع:

- آخرین آمار مبتلایان به ایدز در کشور، خبرگزاری ایسنا، ۸۷/۰۴/۲۹، کد خبر: ۱۴۰۰۶.
- اجلایی، پرویز (۱۳۸۳)، چکیده‌ی مباحث مطرح شده در محور سرقت، مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ماه ۱۳۸۱، جلد ششم. تهران: انتشارات آگه.
- پولادی، محمدعلی (۱۳۸۲). بررسی علل و عوامل ارتکاب جرم در زنان زندانی استان خوزستان. مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران. تهران: انتشارات انجمن جامعه‌شناسی ایران، جلد اول.
- رسول‌زاده‌ی طباطبایی، کاظم (۱۳۸۷). تغییر ویژگی‌های روسپیگری در تهران. پنج‌شنبه، ۱۳ تیر ۱۳۷۸، www.aftab.ir
- رئیس‌دانا، فریبرز (۱۳۸۳)، چکیده‌ی مباحث مطرح شده در محور جرایم مالی-اقتصادی، مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ماه ۱۳۸۱، جلد ششم. تهران: انتشارات آگه.
- رئیس‌دانا، فریبرز (۱۳۸۳)، عوامل ایجاد فساد اداری-مالی در ایران، مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ماه ۱۳۸۱، جلد ششم. تهران: انتشارات آگه.
- زکی، محمدعلی (۱۳۸۲). علل اجتماعی قتل در اصفهان. مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران. تهران: انتشارات انجمن جامعه‌شناسی ایران، جلد اول.
- سالنامه‌ی آماری کشور، ۱۳۷۹: ۴۴۵.
- عبداللهی، محمد (۱۳۸۳). آسیب‌های اجتماعی و روند تحول آن در ایران، مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ماه ۱۳۸۱، جلد اول. تهران: انتشارات آگه.
- علیایی زند، شهین (۱۳۸۲)، عوامل زمینه‌ساز تن دادن زنان به روسپیگری. مجموعه مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ماه ۱۳۸۱، جلد پنجم. تهران: انتشارات آگه.
- مدنی، سعید (۱۳۸۷)، مشکلات اجتماعی در اولویت ایران، مؤسسه‌ی رحمان.
- مدنی، سعید (۱۳۸۶)، مثلث فقر، اعتیاد، بیکاری، مجله‌ی چشم‌انداز ایران، دی و بهمن ۱۳۸۶.
- نراقی، احسان و آیتی، عطا (۱۳۷۹)، نظری به تحقیقات اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات سخن.
- نوربالا، احمدعلی (۱۳۸۷). بار کلی اختلالات روانی در ایران و جهان. مؤسسه‌ی رحمان.
- روزنامه‌ی رسالت، ۱۳۸۰/۰۷/۱۴.
- هاشمی، علی (۱۳۸۶). سیر تطبیقی کنترل مواد مخدر، کاهش تقاضا یا مبارزه با عرضه؟ مؤسسه‌ی رحمان.
- ۲/۲ میلیون نفر در کشور بیکارند، نرخ بیکاری در بهار امسال به ۹/۶ درصد رسید. خبرگزاری ایسنا، ۱۳۸۷/۰۴/۱۲.